

Ünal Araç,

İktidar ve Sanat: Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730),

İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2022, 404 s.,

ISBN 978-625-7447-65-2.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanatın öncelikli üretim yeri çoğunlukla saray olmuştur. Padişahlar, şehzadeler, padişah kızları, valide ve haseki sultanlar, sadrazamlar, vezirler ve diğer bürokratlar sanat patronajının en önemli figürleridir. Bu figürlerin Osmanlı sanatına katkıları üzerine çok sayıda çalışma literatüre kazandırılmıştır. Son çalışmalardan biri ise Ünal Araç'ın Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın banilik ve hamiliğini ele aldığı 2015 yılında tamamladığı doktora tezidir. Yukarıda künyesini verdiğim bu kitap Ünal Araç'ın doktora tezinin bir ürünüdür. Kitap giriş ve sonuç kısımları haricinde alt başlıklara sahip yedi bölümden oluşmaktadır. Eser, siyah beyaz fotoğraflar ve çizimler ile zenginleştirilmiştir.

Kitabın “Nedimlikten Sadrazamlığa: İbrahim Paşa'nın Yükselişi” başlıklı birinci bölümünde, İbrahim Paşa'nın dini ve etnik kimliği üzerine yapılan tartışmalara değinilmiş, saraya nasıl girdiği, hangi görevlerde bulunduğu ve sadrazamlığa yükselişinden bahsedilmiştir. Dönem kaynaklarından edinilen bilgilere dayanarak İbrahim Paşa'nın 1662 yılında Karaman Eyaleti, Niğde Sancağı'nın Ürgüp Kazasına bağlı Muşkara Köyü'nde İzdin/Zeitouni yani günümüzde Yunanistan'da bulunan Lamia şehrinin voyvodası olan Sipahi Ali Ağa ile Fatma Hanım'ın oğlu olarak doğduğu belirtilmiştir. İbrahim Paşa'nın Eski Saray'da çalışan akrabalarının aracılığıyla saraya girdiği ve hangi görevlerde bulunduğu kitapta incelenmiş, 1717'de III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile evlendiği ve 1718 yılında sadrazam olduğu aktarılmıştır. İbrahim Paşa'nın sadrazamlık görevindeyken kızlarını, oğullarını ve uzak akrabalarını yönetici sınıf üyeleri ile evlendirerek iktidarını kuvvetlendirmek istediği ve geniş bir paşa kapısı ihdas ettiği vurgulanmıştır.

“İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliğine Zemin Hazırlayan Entelektüel Ortam” başlığını taşıyan ikinci bölümde İbrahim Paşa'nın çevresindeki dini zümrelere, Avrupa'dan gelen vasıflı kişiler ile ilişkilerine ve kitaplara olan ilgisine değinilmiş, paşanın Melamîlik silkine bağlı birisi olduğu ifade edilmiştir. İbrahim Paşa'nın Osmanlı tarihiyle ilgili kitapların yanı sıra dini ve edebi konulu kitaplara da sahip olduğu, Arapça ve Farsça çok sayıda kitabı Türkçeye çevirttiği ve kitaplar yazdırttığı anlatılmıştır. Hamiliği üstlenilen kitapların seçiminde diğer devletler ile olan ilişkilerin ve onların kültürlerini tanıma isteği gibi nedenlerin etkisi olduğu

öne sürülmüştür. İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde İran ile yoğunlaşan savaşlardan olsa gerek İran tarihi ile ilgili kitapların Farsçadan Türkçeye çevirisi yaptırıldığına değinilmiştir. Sadrazam İbrahim Paşa'nın, Osman Gazi'nin oğlu Alaeddin Bey'den Rami Mehmed Paşa'ya kadar doksan üç Osmanlı sadrazamının hayatını anlatan *Hadikatü'l-Vüzerâ* isimli kitap hazırlattığı kaydedilir. İbrahim Paşa'nın matbaanın kurulmasına öncülük ettiği belirtilip, paşanın sadrazamlığı devrinde çok farklı konularda kitaplar basıldığına dikkat çekilmiştir.

Eserin üçüncü kısmı olan "III. Ahmed'in İlgi ve Beğenilerinin İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliğine Etkileri" başlıklı bölümde III. Ahmed'in hat sanatına, şiire, Hz. Muhammed sevgisinden ötürü hadis ve tefsir ilmine, çiçeklere olan ilgisine aynı zamanda İbrahim Paşa'nın da ortak olduğu aktarılmış, bu ilgi ve zevklerin hem III. Ahmed'in hem de İbrahim Paşa'nın hamilik ve baniliğindeki sanat ve mimari üretimine nasıl yansıdığına odaklanılmıştır. Araç, III. Ahmed'in hat çalışmalarını mimariyle buluşturan ilk padişah olduğuna dikkat çekmiştir. Padişahın hat çalışmalarını ve şiirlerini, İbrahim Paşa'nın aracılığıyla inşa ettirdikleri yapılarda sergileyerek, halka hattat ve şair yönleri yanında varlığını da gösterdiği ileri sürülür. İbrahim Paşa da hamisi III. Ahmed gibi hattat ve şair vasıflarına sahiptir. Paşa'nın III. Ahmed için inşa ettirdiği yapılara yazdığı şiirler ile tarih düşürdüğü ve kasırlara isimler verdiği ifade edilmiştir. İbrahim Paşa'nın himayesinde çok sayıda şair olduğu, paşanın şairlerin yazdıklarını politik bir söylem olarak kullandığı üzerinde durulur. Şairlere yapılar için düşürülen tarihler aracılığıyla İran'a karşı üstünlüğe vurgu yapıldığı yazılmıştır. III. Ahmed'in hadis ve tefsir ilmine ilgisi de İbrahim Paşa'nın baniliğini yönlendirdiği görülmektedir. Paşanın Nevşehir'deki Külliyesi'nin camisinde III. Ahmed'in tasarladığı hadis-tuğra levhası kullanıldığı belirtilmiştir. III. Ahmed'in hadis ilmine ilgisi, İbrahim Paşa'nın iki darülhadis külliyesi inşa ettirmesinin önünü açmıştır. İbrahim Paşa'nın Bizans döneminden itibaren önemli bir güzergâh olan Divanyolu'nda inşa ettirdiği darülhadis medresesiyle gücünü kalıcı olarak temsil ettiği öne sürülmüştür. Padişahın ve sadrazamın diğer bir ilgisi çiçeklerdir. Bu dönemde inşa edilen yapılarda çiçek motiflerinin ana süsleme öğelerinden biri olduğu ifade edilmiştir.

Osmanlı padişahlarının gelenek haline getirdikleri sur dışında inşa ettirdikleri saray ve hasbahçelerde mevsimlik ve günübirlik zaman geçirme adetlerini, III. Ahmed'de devam ettirmiştir. "Geleneğin İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliğindeki Rolü" başlığını taşıyan dördüncü bölümde bu geleneğin İbrahim Paşa'nın baniliğindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bahsi geçen geleneğin vesilesiyle, İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'in hamiliğinde sur dışında Boğaziçi ve Haliç'te çok sayıda

saray, köşk, kasır ve hasbahçenin inşasına ve onarımına banilik ettiği belirtilmiştir. Yazar, İbrahim Paşa'nın inşa ve onarımını yaptırdığı Çırağan Sarayı, Kandilli Bahçesi, Dolmabahçe, Hüsrevabad Mesiresi, Sadabad Sarayı, Feyzabad Mesiresi, Tophane Kasrı ve diğer saray, köşk, kasır ve hasbahçenin inşa süreci, planları, dekorasyonu, mimarı hakkında bilgiler vermiştir. Araç, bilhassa Kağıthane ve Sadabad üzerinden yapıların tasarımını etkileyen faktörlere değinmiştir. Osmanlı sanat tarihi araştırmalarında Kağıthane'nin ve Sadabad'ın tasarımında, Fransa'daki saray ve bahçelerin etkili olduğu fikri öne çıkmaktadır. Bu görüşün öne çıkmasında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi'nin orada gördükleri ve İstanbul'a getirdiği çizimler etkili olmuştur. Fransa'nın dışında Rusya'da, Safevî dönemi İsfahan'da, Babürler döneminde Hindistan'da da benzer tasarımlarda inşa edilmiş sarayların ve bahçelerin olduğuna da işaret edilmiştir. Fransa'nın etkisinden ziyade Safevî devleti ile olan ilişkilerin etkili olabileceğini iddia eden fikre de değinen yazar, İbrahim Paşa'nın Fransa'dan sipariş ettirdiği saray ve bahçe planları ile Fransız ve Venedik elçilerinin Sadabad'ın inşasıyla ilgili raporlarından dolayı, Fransa'daki saray ve bahçe tasarımlarının Haliç ve Boğaziçi'ndeki saray ve bahçe düzenlemelerinde etkili olduğunu söyler. İbrahim Paşa'nın ön ayak olmasıyla Tekfur sarayında kurulan atölyede İznik çinilerinin üretiminin yeniden etkin hale getirildiğini kaydeden Araç, çini atölyesinin artan imar faaliyetleriyle birlikte yapıların çini ihtiyacını giderme amacıyla yapılmış olabileceğini kaydeder.

Kitabın beşinci bölümünü oluşturan "Sadrazamlık Görevinin Banilik ve Hamilik Politikalarına Yansıması" başlıklı kısımda İbrahim Paşa'nın sadrazamlık makamının verdiği yetkilerle hem İstanbul hem de taşrada giriştiği inşa ve onarım işleri ile tarikat çevrelerini himayesi ele alınmıştır. İbrahim Paşa'nın İstanbul ve taşradaki inşa ve onarım işleri yapı ölçeğinde tek incelenmiştir. İstanbul'daki inşa ve onarım etkinliklerinde, yangınlar ve depremlerin de rolü belirtilmiş, bu bağlamda İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında İstanbul'un imarında uygulanacak yeni kurallar getirildiği ifade edilmiştir. İstanbul'daki imar faaliyetlerinin top- rak kayıplarından sonra imparatorluğun gücünü göstermek amacı da taşıdığını belirten yazar, İbrahim Paşa'yı Haliç ve Boğaziçi'nde inşa ettirdiği yapılarla, II. Mehmed ile vezirlerinin ve I. Süleyman ile Mimar Sinan birlikteliğindeki imar etkinliklerinden sonra İstanbul'daki üçüncü büyük inşa etkinliğini himaye eden kişi olarak değerlendirir.

Osmanlı mimarisinde yeni bir yapı tipi olan meydan çeşmelerinin ilk örnekleri 18. yüzyıl başlarında İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında inşa edilmiştir. Araç, görkemli meydan çeşmelerinin halkın belirli ihtiyaçlarını karşılaması

yanında, imparatorluğun ve sultanın gücünü dışardan gelen elçilere, yabancılara ve tebaasına sergilemeye de hizmet ettiğini vurgular. Paşanın taşradaki imar faaliyetleri doğduğu yer olan Muşkara'da yoğunluk oluştururken Kayseri, Konya, Çorum gibi kentlerde de imar etkinliklerine banilik ettiği belirtilmiştir. Taşradaki imar faaliyetlerinin amaçlarından birinin İstanbul'a göçü durdurmak olduğu ileri sürülmüştür. İbrahim Paşa'nın doğduğu yer olan Muşkara'nın bir köyden kente (Nevşehir) dönüşümünde paşanın inşa ettirdiği münferit yapılar ve külliye'nin yanı sıra III. Ahmed'in sağladığı bürokratik ayrıcalıkların da önemli bir payı olduğu anlatılmıştır. Yazar, İbrahim Paşa'nın imar faaliyetlerinde tarikatlarla olan ilişkisinin de etkili olduğunu söyler. Paşanın Mevlevîlik, Halvetîlik, Celvetiyye gibi tarikatlara vakıflar, su yolları, çeşmeler gibi hayır yapıları ile yardımlarda bulunduğu aktarılmıştır.

Altıncı bölüm "Kamusal Temsiller ve Kültürlerarası İlişkiler Bağlamında İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliği" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm İbrahim Paşa'nın sadrazamlık döneminde sayısı arttığı belirtilen şenlik, meclis ve ziyafetlerde paşanın rolüne ve bu etkinliklerin amaçlarına ayrılmıştır. Bu şaşaalı organizasyonların başlıca amacının güç gösterişi olduğu ifade edilmiş, İran'da fethedilen toprakların seferlerine bizzat katılmayan sultan ve sadrazamın, İstanbul'da düzenledikleri eğlencelerle iktidarlarını ve varlıklarını halka gösterdikleri vurgulanmıştır. Büyük şenliklerden biri III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü için yapılan ve organizasyonunu İbrahim Paşa'nın yaptığı 1720 yılındaki şenliktir. İbrahim Paşa'nın 1720 şenliğinde geçen olayları anlatan bir kitabın yazımı için Seyyid Vehbi'yi görevlendirdiğini aktaran yazar, kitabın birinin III. Ahmed'e diğerinin İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere resimli iki nüshasının hazırlandığını kaydetmiştir. İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği saraylar ve bahçelerle çok sayıda eğlence ve ziyafet alanları oluşturulduğu, Sadabad Sarayı'nın davetlerin düzenlendiği önemli bir yer olduğuna dikkat çekilmiştir. Sadabad Sarayı'nın inşası ile Kağıthane Mesire meydanının halkın uğrak yeri haline geldiği ve sosyalleşmenin önemli bir noktası olduğu ifade edilmiştir. Elçilerin kabul edildiği mekânların dekorasyonunda lüks eşyalar kullandıran İbrahim Paşa'nın güç ve üstünlüklerini gösterdiği belirtilmiştir.

Kitabın yedinci bölümünü "Saraydan Otağa: 1730 İsyanı" başlığı oluşturmaktadır. 1730 İsyanı'nın başlamasına İbrahim Paşa'nın akrabalarıyla kurduğu iktidar ağının, Osmanlı-İran savaşlarının olumsuz etkileri, ekonomik kriz ve buna bağlı olarak esnafın işlerinin bozulması gibi olumsuzlukların neden olduğu üzerinde durulmuştur. İsyanlıların tepkisinin III. Ahmed'den ziyade İbrahim Paşa'ya

yoğunlaştığı ifade edilerek, paşanın uyguladığı mali politikaların askere ve tebaaya olumsuz yansımaları yanında III. Ahmed için yaptırdığı saray, köşk ve bahçeler için büyük meblağlar harcaması tepkilerin odağına İbrahim Paşa'nın oturmasına sebep olduğuna vurgu yapılmıştır. İsyancıların Sadabad'ın yakınındaki bürokratlara ait köşklerin ve Nevşehir'deki İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği yapıların yıkılmasını istedikleri ve böylece paşanın imparatorlukta izlerinin silinmesinin amaçlandığına dikkat çekilmiştir. Araç, tepkilerin İbrahim Paşa'nın banilik ve hamiliği üzerine odaklanmasının sebebinin, paşanın banilik ve hamilik tercihlerini politik gösteri şeklinde sunmasının payının olduğunu söyler.

Sonuç olarak kitap, İbrahim Paşa'nın banilik ve hamiliğini bütüncül şekilde ele alan ve dönemin siyasi, askeri, ekonomik, dini ve kültürel ortamının dinamikleri ile inceleyen önemli bir çalışma olmuştur. Paşanın hamilik ve banilik faaliyetlerinde başat amacın kamusal alanda siyasi gücünü temsil etmek olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi gücünü de özellikle inşa ettirdiği yapılarla sergilemiştir. İmar faaliyetlerinin dini mimariden ziyade sivil mimariye yoğunlaştığı görülmektedir. Dönemin koşullarından olsa gerek paşanın İstanbul'da merkezinde anıtsal camisi olan klasik bir külliye inşa ettiremediği anlaşılmaktadır. İbrahim Paşa'nın imar faaliyetlerinin niceliğiyle ve şairler ile yazarları himayesiyle önemli bir bani ve hami kişilik olduğu ortaya koyulmuş ve bunun sosyal siyasal zemini izah edilmiştir.

Soner Demir

Akdeniz Üniversitesi